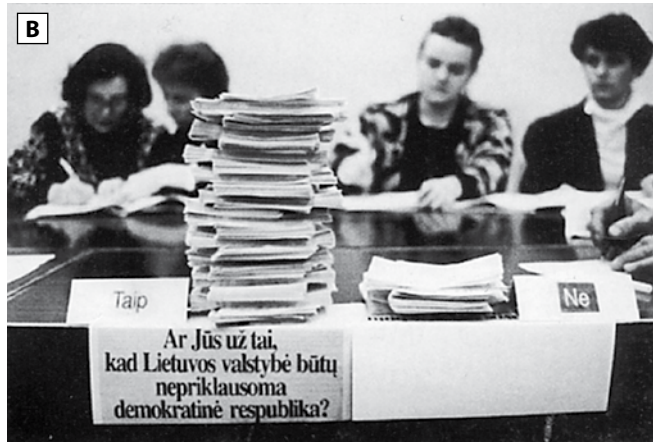

8.1 Demokratinis valdymas

1 Tiesioginė demokratija šiais laikais:
A – Šveicarijos miestelio gyventojai, susirinkę svarstyti bendruomenės klausimų; B – 1991 m. vasario 9 d. Lietuvos Respublikos gyventojų plebiscitas. B. Aleknavičiaus nuotrauka.

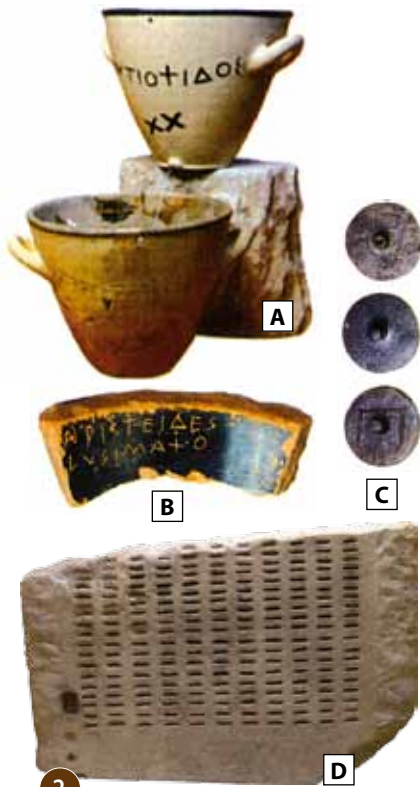
Demokratijos ištakos

Žodis „demokratija“ kilęs iš senovės graikų kalbos žodžių *demōs* – liaudis bei *kratos* – valdžia. Plačiąja prasme demokratija apibūdina tam tikrą gyvenimo būdą, bendravimo vertybes ir principus. Pavyzdžiui, kalbama apie demokratiją mokykloje ir šeimoje. Demokratija čia reiškia atsižvelgimą į kiekvieno bendruomenės nario interesus, galimybę dalyvauti sprendžiant kilusias problemas. Kita žodžio „demokratija“ reikšmė yra politinė.

Nuo pat pirmųjų bendruomenių susikūrimo žmonės ieškojo būdų, kaip būtų galima geriau ir veiksmingiau jas tvarkyti. Laipsniškai susiformavo valstybė – tam tikroje teritorijoje gyvuojanti politinė organizacija, turinti nuolatinę valdžią, gyventojus ir suverenitetą. Susiklostė įvairiausių valstybių valdymo formų. Viena iš šiandien labiausiai paplitusių yra demokratija. Šios sistemos esmė – valdžią nustato ir vykdo valstybės piliečiai.

Demokratijos ištakos siekia senovės Graikiją. Klasikiniu jos pavyzdžiu laikomas Atėnų polio valdymas V a. iki Kr. Aukščiausia valdžia Atėnuose priklausė Tautos susirinkimui. Jame dalyvavo piliečiai vyrai, sulaukę 20 metų. Keletą kartų per mėnesį šaukiamame susirinkime piliečiai balsų dauguma priimdavo įstatymus, skelbė karą ir taiką. Tautos susirinkimas rinko svarbiausius valdžios pareigūnus. Nuo vieno susirinkimo iki kito dirbo 500 piliečių taryba, į kurią atstovai rinkti burtų keliu, kad būtų išvengta galimo balsų pirkimo. Toks valstybės valdymo būdas, kai visi piliečiai tiesiogiai dalyvauja valstybės valdyme, vadinamas **tiesiogine demokratija**.

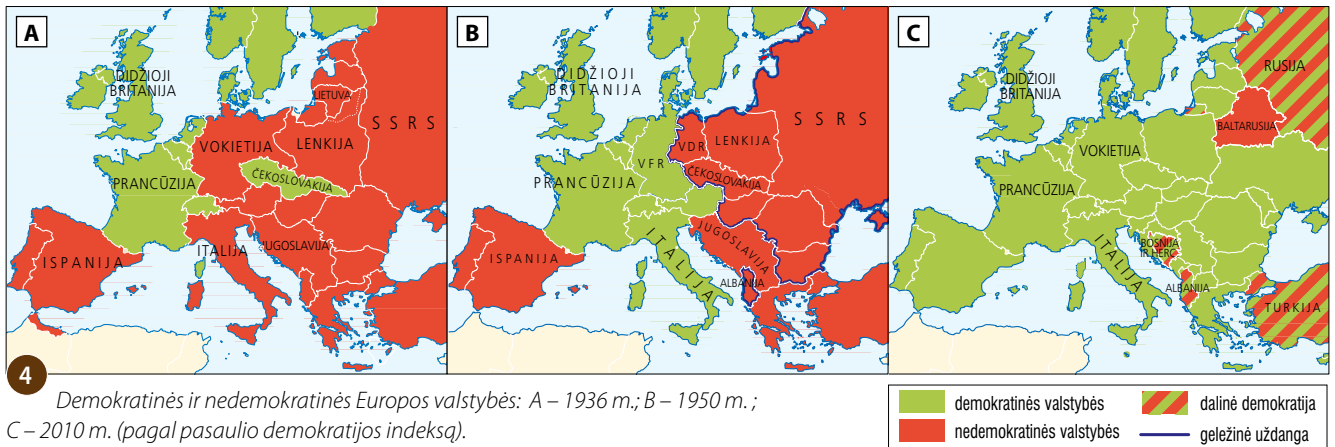
Senovės graikai pirmieji sukūrė demokratinį valdymo būdą. Tačiau nuo šiuolaikinės demokratinės valstybės sampratos jis gerokai skyrėsi. Atėnuose piliečio teisės turėjo tik dešimtadalis visų gyventojų. Moterims, vergams ir svetimšaliams dalyvauti valstybės valdyme buvo draudžiama. Valstybę valdė ir už kitus sprendė mažuma, rinkusi atstovus iš siauro privilegijuotųjų rato.

2 Senovės Graikijos demokratijos atributai: A – vandens laikrodis (klepsidra). Oratoriai Tautos susirinkime galėjo kalbėti tol, kol vanduo iš vieno indo sutekėdavo į kitą; B – ostrakas. Jame buvo įrašomi poliui grėsmę keliančių piliečių vardai. Slaptu balsavimu šie piliečiai galėjo būti ištremti; C – balsavimo žetonai; D – balsų skaičiavimo įrenginys.

Teritorija	Gyventojai	Valdžia
Teritorija pavaldi valstybės valdžiai, įskaitant žemės gelmes, oro erdvę ir teritorinius vandenius.	Valstybės piliečiai, taip pat asmenys be pilietybės, gyvenantys valstybės teritorijoje.	Valstybės teritorijoje egzistuojanti valdžios sistema.

3 Pagrindiniai valstybės požymiai.

Šiuolaikinė demokratijos samprata

Nuo pat atsiradimo demokratijos samprata ir formos kito. Itin didelę reikšmę jos raidai turėjo XVIII a. Apšvietos epochos filosofų idėjos. Jų mintys apie prigimtines žmogaus teises, visuomenės sutartį, valdžių padalijimą ir tautos teisę sukilti įkvėpė didžiausias to meto revoliucijas. Tačiau pažangioms politinėms idėjoms įgyvendinti prireikė daug laiko. Tik XX a. pab. demokratija tapo daugumos Europos valstybių valdymo realybe.

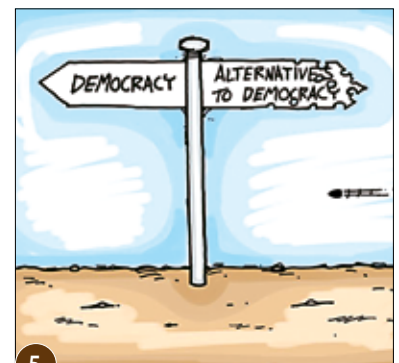
Šių laikų valstybėse nėra galimybių visiems piliečiams susirinkti į vieną vietą, pareikšti nuomonę ir priimti sprendimą vienu ar kitu klausimu. Mūsų laikais tiesioginė demokratija galima nedidelėse bendruomenėse arba piliečiams dalyvaujant plebiscite, referendume svarbiais valstybei ar visuomenei klausimais, masiniame mitinge. Tad šiuolaikinė demokratija yra **atstovaujamoji** (netiesioginė). Valstybė piliečiai valdo ne tiesiogiai, o per demokratinuose rinkimuose išrinktus atstovus. Tauta suteikia įgaliojimą jiems priimti sprendimus visų piliečių vardu.

Šiandien pilietybė suvokiama kaip nuolatinė politinė ir teisinė asmens priklausomybė konkrečiai valstybei. Piliečiu laikomas asmuo, turintis šalies pilietybę, visas teises ir laisves, kurias suteikia jos įstatymai. Kad galėtų naudotis šiomis teisėmis ir laisvėmis, pilietis turi prisiimti tam tikras pareigas savo valstybei.

Šiuolaikinė demokratinė valstybė užtikrina žodžio laisvę, kiekvieno piliečio laisves ir teises, nepaisydama jo turtų, lyties, tikėjimo ar visuomeninės padėties. Šalies valdžia privalo būti atskaitinga savo piliečiams. Reguliariai turi vykti laisvi ir sąžiningi valdžios rinkimai. Vienas iš svarbiausių demokratinės valstybės atributų yra taip pat valdžių padalijimo į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę principas. Jei visos valdžios formos atsiduria vienos mažumos rankose, demokratija žlunga.

6 Šiuolaikinės demokratijos požymiai pagal politologą Robertą Dalį

- Tauta renka politinius vadovus ir gali periodiškai juos keisti;
- Laisvi ir sąžiningi rinkimai, kai visi kandidatai turi vienodas galimybes ir teises;
- Visų piliečių teisė pretenduoti į renkamas pareigas;
- Žodžio laisvė, galimybė reikšti savo nuomonę, kritikuoti valdžią ir jos vykdomą politiką;
- Alternatyvi informacija: egzistuoja alternatyvūs, nepriklausomi informacijos šaltiniai;
- Piliečių galimybė kurti nepriklausomus susivienijimus ir organizacijas savo interesams ginti.

5 2006 m. karikatūra. Kairėje lentelės pusėje parašyta „demokratija“, dešinėje – „alternatyvos demokratijai“.

Pilietybė – visuma teisių ir pareigų, kurias prisiima valstybės nariu (piliečiu) tampantis asmuo.

Kaip įgyjama pilietybė?

Kraujo teisė (lot. *ius sanguinis*)

Kokios valstybės pilietybę turi vaiko tėvai, tokią pilietybę sulaukęs pilnametystės gauna ir jis.

Žemės (saulės) teisė (lot. *ius soli*)

Teisė asmeniui gauti pilietybę pagal jo gimimo vietą, nesvarbu, kokia jo tėvų pilietybė.

Natūralizacija

Pilietybė įgyjama jei:
asmuo susituokia su tam tikros šalies piliečiu;
asmuo įvairintas tam tikros šalies piliečiu;
asmuo pageidauja tapti tam tikros šalies piliečiu.

7 Pilietybės samprata.

8.1 Demokratinis valdymas

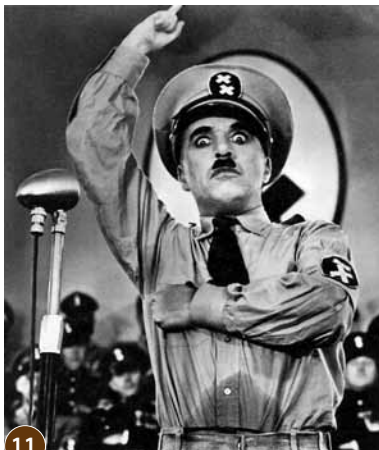
Demokratija	Diktatūra
Valdžia kyla iš tautos ir yra atskaitinga tautai.	Valdžia įgyjama ir išlaikoma prievarta ir propaganda.
Valdžia perduodama demokratiniais rinkimais.	Valdžia perduodama nedemokratiniais būdais.
Veikia valdžių padalijimo į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę principas.	Valdžia telkiama vienose rankose.
Įstatymas yra aukščiausia valdžios institucijų; teisinė valstybė.	Valdžios institucijos yra aukščiausia įstatymų; policinė valstybė.
Įstatymai saugo ir gina žmogaus teises.	Sistemiškai ir nuolat pažeidinėjamos žmogaus teisės.

8

Demokratinės valstybės ir diktatūros požymiai.

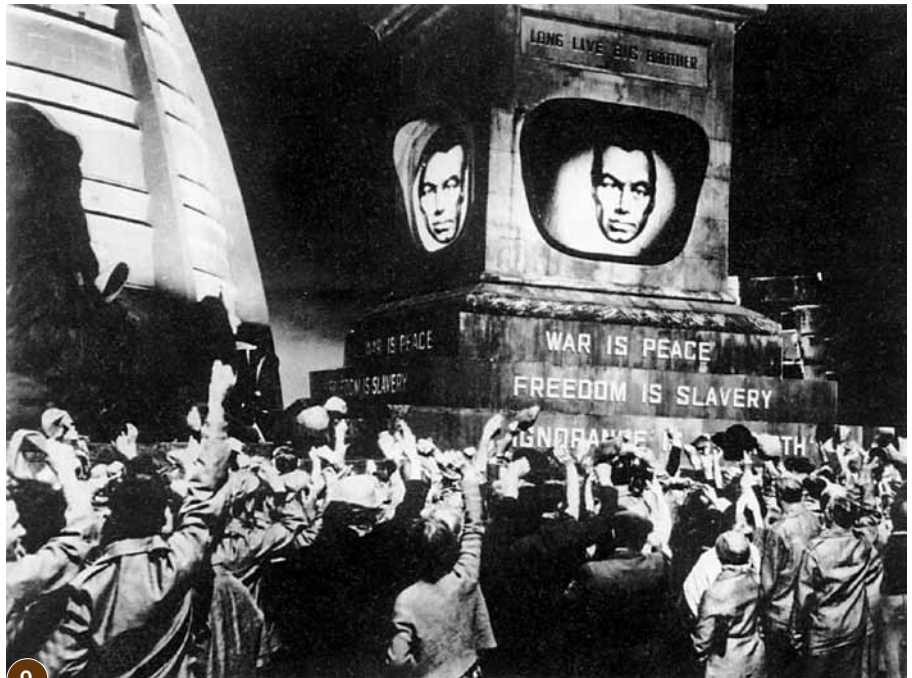
10 Totalitarizmo požymiai pagal politologą Zbignevą Bžezinskį

- Vienintelė masinė partija, kuriai vadovauja charizmatiškas vadas;
- Oficiali ideologija ir jos diegimas;
- Žiniasklaidos kontrolė;
- Visų jėgos struktūrų (armijos, policijos ir kt.) valdymas ir kontrolė;
- Teroristinė policinė valstybės sistema;
- Centralizuota ekonomikos valdymo ir kontrolės sistema.

11

Vienas iš garsiausių XX a. komikų anglų aktorius Čarlis Čaplinas totalitarinę Hitlerio diktatūrą Vokietijoje pašiepiančiame 1940 m. filme „Didysis diktatorius“.

9

Kadras iš Dž. Orvelo totalitarinę SSRS santvarką pašiepiančio romano „1984“ motyvais sukurto filmo. 1949 m. pasirodžiusiame rašytojo kūrinyje pasakojama, koks ateityje būtų gyvenimas totalitarinėje Okeanijos visuomenėje tolimais 1984-aisiais. Dž. Orvelo kūrinio personažas Didysis Brolis (angl. Big Brother) ir frazė „Didysis Brolis stebi tave“ (angl. Big Brother is Watching You) šiuolaikinėje kultūroje tapo bendriniais terminais, kuriais apibūdinamas per didelį valdžios ar atskirų asmenų siekimas prižiūrėti ir kontroliuoti visuomenę.

Autoritarinės ir totalitarinės diktatūros

Priešingybe demokratijai laikoma diktatūra – jokių įstatymų nevaržoma vieno asmens (kartais asmenų grupės) valdžia. Autoritarinė diktatūra yra nedemokratinė valdymo forma, kai asmuo ar asmenų grupė siekia kontroliuoti valdžią valstybėje, riboja laisvus rinkimus, kitų organizacijų ir partijų veiklą. Autoritarinėje valstybėje varžomos gyventojų pilietinės teisės ir laisvės, draudžiama ar visai ribojama politinė veikla, veikia žiniasklaidos cenzūra. Dažniausiai pažeidžiamas tik vienas iš pagrindinių demokratijos principų – valdžios atskaitingumas tautai. Tačiau sritys, nesusijusios su politika, pvz., ekonomika ar kultūra, gali būti nekontroliuojamos, veikti savarankiškai. Autoritarizmo šaknys siejamos su Napoleono Bonaparto diktatūra Prancūzijoje. Po Pirmojo pasaulinio karo autoritarizmas vyravo daugelyje Rytų Europos valstybių. Po 1926 m. gruodžio 17 d. karinio perversmo autoritarinis prezidento A. Smetonos valdymas įsigalėjo ir Lietuvoje.

Radikaliausia diktatūros forma yra totalitarizmas. Įsigalėjus totalitarinei diktatūrai, valdžia kontroliuoja visas gyvenimo sritis: administraciją, kariuomenę, ekonomiką, kultūrą, privatų ir viešą asmens gyvenimą. Viešpatauja vienas vadas, viena partija, vyrauja viena ideologija, panaikinamos beveik visos demokratinės piliečių teisės ir laisvės. Totalitarinėje valstybėje piliečiai privalo besąlygiškai paklusti valdžiai, bet koks mėginimas jai priešintis malšinamas teroru, laisvės atėmimu ar net mirties bausme. Prievartai vykdyti pasitelkiamas milžiniškas represinis aparatas.

Totalitariniuose režimuose iš piliečių reikalaujama besąlygiško vienumiško ir vienbalsiško. Demokratinės rinkimų procedūros nevyksta. Kandidatus iš anks-

to parenka valdančioji partija, rinkėjai juos tik patvirtina. Totalitarizmui įtvirtinti plačiai naudojama žiniasklaidos kontrolė ir propaganda, ypač siekiant išugdyti režimui paklusnią jaunąją kartą. Klasikiniais totalitarinių režimų pavyzdžiais laikomi Stalino valdymas Sovietų Sąjungoje ir Hitlerio diktatūra nacistinėje Vokietijoje. Dabar totalitarinėms valstybėms skiriama komunistinė Šiaurės Korėja. Lietuva totalitarinį režimą patyrė 1940–1953 m. stalininės sovietinės bei iš dalies nacistinės okupacijų laikotarpiu.

Respublika ir monarchija

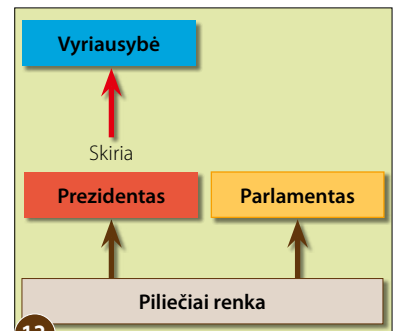
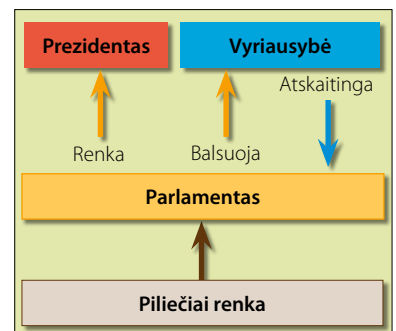
Monarchija – valstybė, kurioje aukščiausia valdžia priklauso dažniausiai paveldėjimo būdu sostą gavusiam monarchui. Absoliutinė, arba neribota, monarchija vadinama valstybė, kurioje visą valdžią savo rankose sutelkia jokių įstatymų neribojamas valdovas. Dabar absoliutinių monarchijų dažniausiai aptinkama tik islamo pasaulyje. Priešingybė absoliutinei yra konstitucinė monarchija. Tokiose valstybėse monarchas dalijasi valdžia su parlamentu, kurį renka piliečiai, ir veikia, kaip nustatyta konstitucijos. Tokiose šalyse karaliaus valdžia dažnai būna ne reali, o tik simbolinė ar reprezentacinė, atspindinti gilią valstybingumo tradicijas. Šiais laikais konstitucinių monarchijų dažniausiai pasitaiko Europoje. Pavyzdžiui, konstitucinėmis monarchijomis laikomos Didžioji Britanija, Norvegija, Švedija.

Dalyje šalių monarchai buvo nuversti. Paveldimą valdžią pakeitė piliečių renkamos institucijos ir pareigūnai. Atsirado respublika – valstybė, kurioje suverenitetas priklauso tautai. Visos aukščiausiosios valstybės valdžios institucijos tiesiogiai ar netiesiogiai įgaliojimus veikti gauna iš piliečių ir yra jiems atskaitingos.

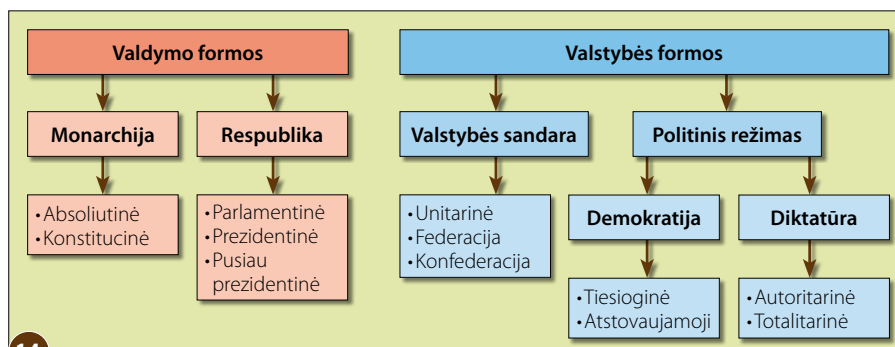
Žodis „republika“ yra kilęs iš lotynų kalbos *res publica* – liet. viešasis reikalas. Senovės Romos respublikos piliečiai posėdžiavo Tautos susirinkimuose (komiciuose), kuriuose tvirtino įvairius valstybės pareigūnus, siūlė atstovus į senatą – pagrindinę respublikos valdžios instituciją. Šiais laikais **prezidentinėje respublikoje** didžiausios galios sutelktos prezidento rankose. Jis formuoja vyriausybę arba jai vadovauja. Prezidentą renka visi šalies piliečiai. Tokios valstybės pavyzdys yra JAV. **Parlamentinė respublika** yra tokia valdymo forma, kai vykdomoji valdžia kyla iš demokratiškai išrinktos įstatymų leidžiamosios institucijos, kuriai ji yra atskaitinga. Tuo parlamentinė respublika skiriasi nuo prezidentinės, kurioje įstatymų vykdomosios valdžios atstovai ir įstatymų leidžiamoji valdžia yra renkami nepriklausomai vieni nuo kitų. Parlamentinėms respublikoms su kai kuriais pusiau prezidentiniais valdymo bruožais skiriama ir Lietuva.

12 Didžiosios Britanijos karalienės Elžbietos II vizitas Lietuvoje. 2006 m. J. Grigelytės ir R. Suchodolskytės nuotr.

13 Parlamentinė ir prezidentinė respublikos.

14 Valstybių klasifikavimas pagal valdymo formą.

15 2009 m. JAV prezidentu tapęs Barakas Obama. Konstitucija JAV prezidentui suteikia dideles vykdomosios valdžios galias.

16 Demokratinė šią dieną Lietuvoje. Prezidento R. Pakso šalininkų ir jo atsistatydinimo reikalaujančių piliečių mitingai. 2003 m. pab. „Lietuvos ryto“ archyvo nuotraukos.

- ?
1. Kuo skiriasi tiesioginė ir atstovaujamoji demokratija?
 2. Nustatyk, kuri dabartinė žemyno valstybė 4 yra nedemokratiškiausia. Pasidomėk, kokių demokratijos pažeidimų joje užfiksuota.
 3. Susiskirstykite į grupes. Lietuvos Respublikos konstitucijoje raskite Lietuvos piliečių pareigas ir teises. Surinktus duomenis pateikite klasei.
 4. Nurodyk esminius demokratijos ir diktatūros skirtumus 6, 8, 10. Pateik tau iš istorijos žinomus totalitarinių ir autoritarinių diktatūrų pavyzdžių.
 5. Palygink parlamentines ir prezidentines respublikas 13. Dėl ko Lietuva skiriama prie pusiau prezidentinių respublikų?
 6. Remkis 6 ir paaiškink, dėl ko šių dienų Lietuvos Respublika laikoma demokratine valstybe.
 7. Pasakyk savo nuomonę, kurį Lietuvos demokratiškumo bruožą atspindi 16 iliustracija.
 8. Susiskirstykite į grupes ir išnagrinėkite 17. Kokių grėsmių demokratijai kyla šių dienų Lietuvoje?

Ir respublikos, ir monarchijos terminai nerodo valstybės demokratiškumo lygio. Pavyzdžiui, šiandieninėje Baltarusijos Respublikoje visa valdžia yra sutelkta prezidento A. Lukašenkos rankose, nevyksta sąžiningi ir laisvi rinkimai, o valdžios kritikai negailestingai persekiojami. Tuo tarpu Didžiosios Britanijos konstitucinėje monarchijoje laikomasi visų demokratiškų valstybės valdymo procedūrų.

Demokratijos raida Lietuvoje

Seniausių demokratinio valdymo formų ištakos Lietuvoje siekia valstybės priešaušrį, priešistorės laikotarpį. Tada vadinamosios karinės demokratijos laikais tam tikros bendruomenės reikalus tvarkė kaimo vyrų susirinkimas arba jo išrinktas seniūnas. Kelios ar keliolika bendruomenių klausimus sprendė seniūnų sueigoje, kur iš savo tarpo rinko savotišką vadovą – kunigaikštį.

Susikūrus LDK ir laipsniškai valstybėje įsiviraujant bajorų luomui, formavosi bajorų demokratija. Svarbiausi jos principai buvo įtvirtinti Lietuvos statutuose. Tik bajorai turėjo pilietines teises ir galėjo dalyvauti šalies valdyme: leisti įstatymus, tvarkyti valstybės reikalus, rinkti karalių. Įstatymai Abiejų Tautų Respublikos seime turėjo būti priimami vienbalsiai, o ne balsų dauguma. Galiojo *liberum veto* (lot. *laisvai nesutinku*) teisė. Bajorų demokratija buvo išskirtinis reiškinys to meto Europoje, kurioje sparčiai stiprėjo absoliutizmas. Kita vertus, bajorų įsigalėjimas valstybėje, karaliaus valdžios, kitų luomų teisių nepaisymas skatino decentralizaciją ir valstybės silpnėjimą. Svarbus demokratinės visuomenės raidos etapas buvo pirmos Europoje 1791 m. konstitucijos priėmimas, kuriuo įgyvendintas valdžių padalijimo principas. Deja, tolesnį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės demokratėjimą nutraukė despotinė carinės Rusijos okupacija.

XIX a. lietuvių tautinio atgimimo patriarchai pasirinko demokratinę Lietuvos valstybės atkūrimo kelią. Šis sprendimas išreikštas Vasario 16-osios akte, Steigiamojo seimo rezoliucijoje, 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir 1949 m. Lietuvos laisvės kovotojų sąjūdžio deklaracijoje. Po sovietinės okupacijos metų demokratinės valstybės atkūrimo siekis atgimė Kovo 11-osios akte. Visų piliečių valia jis buvo įtvirtintas 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

Šiandieninė Lietuva yra pasaulyje pripažinta demokratinė valstybė. Šalyje vyksta reguliarūs, laisvi ir sąžiningi valdžios rinkimai. Įgyvendinta įstatymų viršenybė, spaudos ir žodžio laisvė, šalies piliečiai turi teisę laisvai reikšti nuomonę. Tiek laisvių ir teisių Lietuvos piliečiai neturėjo per visą šalies istoriją.

17 Ištrauka iš politologo Algimanto Jankausko straipsnio

Lietuva į demokratijos kelią žengė iš sovietinės sistemos, kuri suformavo žmogų, neturintį pilietinės savimonės ir politinio dalyvavimo įgūdžių. Todėl Lietuvos kelias į demokratiją, kaip ir kitų posovietinių šalių, yra daug sudėtingesnis nei Vakarų valstybių. Politinio elito atotrūkis nuo visuomenės, aukštas korupcijos lygis, politikų atsakomybės problemos, sprendimų priėmimo neskaidrumas, menka visuomenės parama demokratijai – tai tik kelias dabartinio demokratizacijos etapo skaudulius.

Šiandien politologai, analizuodami dabartinius piliečių ir valstybės santykius, juos įvardija politinio susvetimėjimo sąvoka. Politinis susvetimėjimas – tai piliečių ir valstybės, elito ir masių atotrūkio situacija, liudijanti mažą visuomenės paramą demokratijai, menką piliečių politinį dalyvavimą. Mažai pakitusias piliečių politines orientacijas patvirtina faktas, kad net per 40 proc. Lietuvos gyventojų linkę palaikyti „tvirtos rankos“ politinį režimą.

Pagal <http://www.politika.lt/>